

ISTARSKI KAŠTELI

Utvrde Pule i okolice (II. dio)

PRIPREMILI:

Krešimir Regan i Branko Nadilo

Za rimske su vladavine u Puli izgrađeni monumentalni spomenici poput amfiteatra, velikoga i malog kazališta te forum s hramovima i bazilikom

U prošlom smo broju obradili kaštele sjeveroistočno i sjeverno od Pule, a u ovom smo broju namjeravali prokazati preostale. No to ipak nije tako jednostavno jer u sjeverozapadnom zaleđu Pule zapravo i nema ni gradića zasnovanih na kaštelima ni ostataka negdašnjih utvrda. Dvije moguće, poput Galižane i Gajane, mogle bi se svrstati u sjeverni dio Puljštine, ali to su stara naselja iz starog i srednjeg vijeka čija utvrđenost nije do kraja dokazana. Postoji na sjeverozapadu snažan utvrđeni gradić Bale koji ipak pripada zapadnim istarskim kaštelima i bio je među utverdama koje su uspješno branile i obranile zapadnu obalu Istre. Postoji doduše stari ribarski gradić Fažana, smješten nasuprot brijunskog arhipelaga, koji je u prošlosti bio opasan obrambenim zidinama. Štoviše i ime je rimskih korijena jer je to bila antička Phasiana ili Vasiannum u kojoj je bila velika tvornica vaza i amfora. Međutim tim obrambenim zidinama nema više ni traga tijekom srednjeg vijeka.

Utvrde na Brijunima

Zapravo jedina prava zapadna utvrda uokolo Pule, čak i više njih, nije bila smještena na kopnu već na Brijunima, otočju koje sa sjeverozapadne strane brani ulaz u duboku i zaštićenu pulsku luku. **Brijuni** (tal. **Brioni**) arhipelag su od 14 otoka i njihova je sudbina često bila isprepletana s obližnjom Pulom, štoviše poput najvećega istarskog grada i ti su otoci sve do današnjih dana doživljavali velike uzlete i padove. Antički je

geograf Strabon napisao u 1. st. da su pulski otoci "plodni i lako pristupačni", ali je možda pritom ipak mislio samo na otoke u Pulskom zaljevu. Međutim, latinski je naziv za današnje Brijune dugo bio *Insulae Pullarie* ili *Pullaria*, što vjerojatno nije bilo povezano s Pulom već s vranama, odnosno ondašnjim rimskim "svetim kokošima". Valja istaknuti da su u to doba Veliki i Mali Brijun još bili spojeni. Krajem antike prvi put se počinje rabiti naziv Brevona, prema pličinama u uvali Dobrika (Madona) na zapadnoj strani Velikog Brijuna koja je tada bila glavna pomorska luka. To je i osnova današnjega imena koje se rabi od 15. st. [1].

Upravo se u uvali Dobrika, na površini većoj od hektara, nalazi najslojevitija i najveća brijunska arheološka znamenitost – bizantski kastrum. Njezini monumentalni ostaci ujedno svjedoče o višestoljetnoj naseljenosti, a ondje je

u 2. ili 1. st. pr. Kr. izgrađena i prva vila rustika na hrvatskom tlu. Ona je međutim vrlo brzo razorena (već u 1. st. pr. Kr.) u građanskom ratu između Cezara i Pompeja. Za cara Augusta djelomično je na istom mjestu podignuta nova vila sa središnjim dvorištem, stambenim dijelom i postrojenjem za proizvodnju maslinova ulja. Tu se živjelo sve do kraja 4. st. kada je nastalo zbijeno naselje, nazvano bizantski kastrum s prostorijama za preradu maslina i grožđa, ali i radionicama, kovačnicama, krušnim pećima i svime nužnim za samostalno djelovanje jedne otočke zajednice. Naselje se postupno širilo i bilo je za bizantske vladavine nezaobilazna i zaštićena postaja na glavnome pomorskom putu prema sjevernim talijanskim obalnim gradovima.

Novija istraživanja na bizantskom kastrumu smatrana su jednim od najvećih arheoloških zahvata na ovim prostorima, a obavljeni su i konzervatorski radovi

Pogled iz zraka na bizantski kastrum na Brijunima

Završetkom bizantsko-gotskoga rata 555. godine kastrum je izgubio vojnu namjenu pa je služio za zbjeg stanovnika otoka u nemirnim prilikama seobe naroda. Dolaskom Brijuna pod franačku vlast 788. u jugoistočnom uglu kastruma razvila se feudalna palača, a oko nje nastambe starosjedilaca i novopridošlih slaven-

Detalj bizantskog kastruma na Brijunima

Ostaci crkve Sv. Petra na Brijunima

skih stanovnika. Pretpostavlja se da je naselje propalo sredinom 14. st. zbog epidemija kuge [2].

Cijeli je kompleks još početkom 20. st. privukao pozornost istraživača. Tako je već 1908. austrijski povjesničar umjetnosti, arheolog i konzervator Anton Gnirs (1879.- 1933.) na Brijunima obavio prva istraživanja i prema građevinsko-stilskim značajkama nastanak cijelog kompleksa smjestio u 5. ili 6. st. Nova su istraživanja neprekidno izvođena od 1976. do 1984. pa se, zbog obujma i intenziteta radova, smatraju jednim od najvećih arheoloških zahvata u tom dijelu Europe. Usporedo s arheološkim istraživanjima obavljani su i konzervatorski radovi, kojima su ostaci toga utvrđenog naselja u cijelosti zaštićeni od daljnjeg propadanja.

Naseljem dominira prostrana utvrda nepravilnoga četverokutnog tlocrta s bedemima različite dužine koji obuhvaćaju prostor od približno jednog hektara i u opsegu imaju ukupno 435,5 m. Prema kopnu njihova širina varira od 2,6 do 2,9 m, dok su prema moru znatno uži pa im je debljina u prosjeku 0,7 m. Visina je bedema, koji se prema vrhu sužavaju, također promjenjiva i kreće se od 2,9 m na istočnom bedemu do čak 4,8 m na južnom bedemu. U utvrdu vode glavna i četiri pomoćna vrata s gljivastim lukom, ispred kojih su naknadno dograđene obrambene kule. Na svaki se potez bedema bilo moguće uspeti s dvaju polo-

žaja jednostrukim ili dvostrukim stubi-štem [3].

S obzirom na neveliku površinu utvrde, dio je stanovništva podigao svoje kuće izvan bedema, na potezu prema crkvi Sv. Marije. Njezini se ostaci nalaze u uvali pokraj bizantskoga kastruma i u blizini morske obale. Orijentirana je u smjeru istok-zapad i građena kao glavna sakralna građevina cijelog naselja. Najstarija joj je osnova trobrodna crkva s pravokutnim završetkom oltarnog prostora građena krajem 5. st. Bila je to dvoranska crkva (23,74 x 18,8 m) čiji su brodovi bili odijeljeni stupovima, dok je svetište bilo povišeno i odijeljeno kamenom tranzenom.

Bizantinci su u 6. st. za vladavine cara Justinijana I. Velikog (526.-565.) preuređenjima i dogradnjama crkvi dali obilježja bazilike pa je izmijenjen i povećan broj stupova. Ujedno su nadograđeni središnji brod i narteks, a vanjski su zidovi ukrašeni lezenama. Tako je bazilika imala pretprostor i dvoranski bazilikalni prostor, odijeljen stupovima u tri broda različite visine. Daljnje su promjene na toj crkvi izveli benediktinci u 9. i 10. st. kada su bazilici pridodali opatijska obilježja. Desno je od bazilike dograđena sakristija s dvije polukružne apsidi i hospicij u obliku slova L koji sa sakristijom zatvara južno dvorište. Lijevo je dograđen dijakonikon ispred kojega je bilo prostrano gospodarsko dvorište.

Nakon epidemije kuge 1348. benediktinci su napustili opustošene Brijune, a crkva je doživjela postupno urušavanje. Posljednja je obnova vezana uz 1721. i upravitelja otoka Markusa Samuelisa, koji je zbog propusta u Boki kotorskoj kažnjen i premješten na malarične Brijune. Samuelis je prezidavanjem i prenamjenom smanjio crkveni prostor i uklonio veći dio samostanskih sadržaja. Nedaleko od Sv. Marije, na izdvojenom brdu Petrovac nalaze se i ostaci crkve Sv. Petra, vjerojatno građene krajem 6. st. za bizantske uprave. Ispred nje su i tragovi polukružnoga utvrđenja koje je s crkvom tvorilo fortifikacijski sklop i promatračnicu. Crkva Sv. Petra je jednobrodna pravokutna građevina (5,82 x 7,78 m) s velikom potkovastom apsidom (dubine 2,9 m) koja je, u skladu s bizantskim načinom gradnje, iznutra polukružna, a izvana poligonalna. Vanjske se konture apsidi izravno nastavlja na završne bridove bočnih zidova, a unutrašnji je polukrug uži od prostora lađe radi ojačavanja zidova na mjestu trijumfalnog luka.

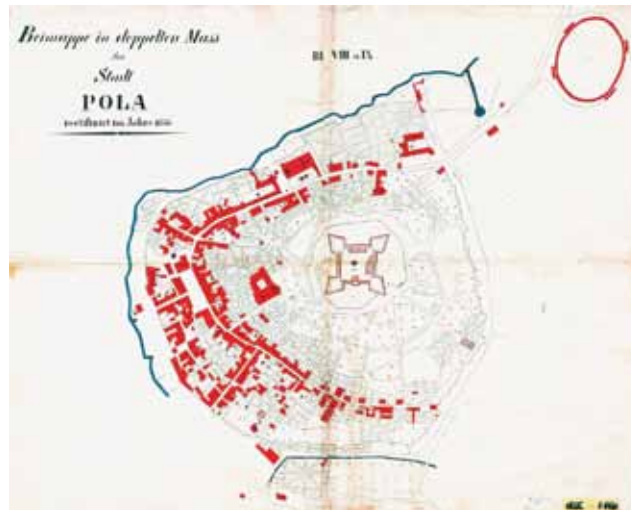
Nakon što je propalo utvrđeno naselje u bizantskom kastrumu, novo se središte otoka formiralo u današnjoj luci Brijuni, u blizini koje je za mletačke uprave izgrađen kaštel, zapravo visoka kvadratna trokutna kula renesansnih stilskih značajki te nekoliko kamenom zidanih stambenih i gospodarskih građevina koje su kulom zatvarale unutrašnje

dvorište približno trokutaste osnove. Kaštel je 1721. proširio Samuelis, a potom obnovio austrijski industrijalac Paul Kupelwieser (1843.-1919.) koji je 1893. kupio malarične i zapuštene Brijune te ih sanirao, obnovio i od njih napravio jedno od mondenih svjetskih ljetovališta. Danas se u kaštelu nalazi Arheološki muzej, a izvorni mu je izgled sačuvan prema slici Huga Charlemonsta *Stari Brijuni* iz 1893. [2].

Za Habsburške i Austro-Ugarske Monarhije za zaštitu pulske vojnopomorske baze izgrađen je veliki obrambeni sustav. Dio se tog sustava nalazio i na Brijunima, a najstarija je utvrda *For Tegethoff*, podignut na Straži, najvišem vrhu Velog Brijuna (for je po vojnoj terminologiji stalna utvrda za samostalnu obranu). Za razliku od drugih utvrda, sačinjavala ga je središnja okrugla trokatna građevina s unutrašnjim dvorištem opasana okruglim vanjskim prizemnim bedemom. U početku je ta utvrda bila dostatna za obranu sjeverozapadnoga pristupa Puli, no razvojem je topništva ubrzo zastarjela tako da su austrougarske vlasti krajem 19. i početkom 20. st. na južnom dijelu Velikog Brijuna uz more izgradile jedan for i tri baterije (for Peneda i baterije Naviglio na rtu Trstike, Cavarola na rtu Kamnik i Peneda na istoimenome rtu), dok su na otoku Mali Brijun izgradili for Brioni Minor, kao jedan od najsnažnijih obrambenih kompleksa toga doba, [3].

Nastanak i razvoj Pule

Pula se na sadašnjem mjestu razvila u 1. tisućljeću pr. Kr. kada se pokraj izvora pitke vode (današnji izvor Karolina), na mjestu sadašnjeg Kaštela, razvilo gradinsko naselje starih Histra. Stoga se s obzirom na gradsku tradiciju dužu od 3000 godina, Pula s pravom svrstava među najstarije hrvatske gradove. No tragovi su života na tom području znatno stariji pa su u nedalekom, a danas potpuno zapuštenom sustavu špilja Šandalja pronađeni ostaci iz razdoblja od dva milijuna do 10.000 godina pr. Kr., po čemu je to jedan od najstarijih europskih arheoloških lokaliteta. Čak

Pula na tlocrtu iz 1855.

je 1962. proslavljeni hrvatski paleontolog i speleolog akademik Mirko Malez (1924.-1990.) pronašao ostatke sjekutiča *homo erectus*, starog milijun godina, najstarijeg pračovjeka Europe. Osim toga u okolici Pule pronađeni su tragovi stalnog naselja iz razdoblja neolitika, stari od 6000. do 2000. godine pr. Kr.

Prema legendi Kolhiđani se bez zlatnog runa nisu htjeli vratiti u domovinu pa su na mjestu današnje Pule osnovali "Grad izgnanika" ili na grčkom Polai

Štoviše i nastanak Pule ima mitološke korijene pa je to jedan od sredozemnih gradova s mitološkim nastankom, čak je povezan sa slavim mitom o Argonautima. Oni su navodno Kolhiđanima (stanovnicima današnje Gruzije) ukrali zlatno ovnovo runo i bježali Dunavom do Istre jer su Grci dugo vjerovali da rijeka Istar (Dunav) ima dva ušća – u Crnom moru i na sjevernom Jadranu. Za njima su krenuli Kolhiđani i sustigli su ih upravo u Istri. Tu je Medeja, inače kći kolhitskog kralja Eeta, koja je Argonautima i njihovom vođi Jasonu i omogućila krađu zlatnog runa, namamila u klopku svog brata Apsirta pa ga je Jason ubio (stoga su se u antici Cres i Lošinj i nazivali Apsyrtydes). Kolhiđani se bez zlatnog runa nisu htjeli vratiti u domovinu pa su

na mjestu današnje Pule osnovali grad koji su nazvali "Grad izgnanika" ili na grčkom Polai odnosno Pula. O toj su legendi koja ima mnogo inačica stihove pisali helenistički pjesnici Likofron, Kalimah i Apolonije Rođanin iz 3. st. pr. Kr. Još je jedna legenda povezana s imenom grada. Naziv je navodno ilirskog podrijetla, a doslovno znači "izvor žive vode" odnosno Pulj (stari naziv koji se sreće u književnim izvorima, odatle pridjev puljski).

Pulom su od njezina osnutka vladali različiti vladari te je grad kroz povijest doživljavao blistave vrhunce i velike padove. Iako se danas ostaci najstarijega naselja u tragovima mogu uočiti na vrhu brežuljka i po njegovim padinama u Starom gradu, ipak nema tragova trgovine s grčkim kolonijama na italskoj obali pa se može pretpostaviti da je prvotno naselje imalo skromne gospodarske mogućnosti.

Prava povijest Pule započinje s rimskim razdobljem koje je u Istri započelo padom Nezakcija 177. pr. Kr. Tada je Pula bila kolonija rimskih legionara (*Colonia Pietas Iulia Pola*) i utemeljena je 46. i 45. pr. Kr. na mjestu negdašnje histarske gradine. Obuhvaćala je poljoprivredno područje cijele južne Istre između Limskog i Raškog zaljeva i bilo je jedno od uporišta u rimskom osvajanju Jadrana. Nakon građanskog rata 42. pr. Kr. i Oktavijanove pobjede kod Akcija 31. pr. Kr., Pula je kao vjerni pristaša Cezarovih ubojica Bruta i Kasija bila razorena i opustošena. Iako je svrstavanje na pogrešnu političku stranu u rimskim vremenima znalo biti pogubno za sudbinu mnogih gradova, Pula je kao geostrateško i političko središte ipak obnovljena, štoviše 27. pr. Kr. kao simbol pobjede kod Akcija u Puli je izgrađen slavoluk Sergijevaca, remek-djelo rimskoga gra-

Augustov hram i Gradska vijećnica u Puli

Slavoluk Sergijevaca u Puli

diteljstva. Tada je grad uređen u skladu s rimskim urbanističkim pravilima, a gradski je areal proširen na podnožje gradskog brežuljka. Izgrađeni su monumentalni primjerci rimskoga graditeljskog nasljeđa: veliki amfiteatar, veliko i malo kazalište, forum s hramovima i bazilikom te stubište do vrha gradskog brežuljka. Podignute su brojne javne zgrade, veliki vodospremnici, akvadukti, prometnice s kanalizacijom te proširene i uređene gradske zidine s više mo-

numentalnih gradskih vrata. Valja reći da je slavna pulska Arena (prema *hareni* – pijesku kojim je posipano borilište) bila po veličini šesti amfiteatar u Rimskom Carstvu i da je mogla primiti čak 23.000 gledatelja, nekoliko puta više od ukupnog stanovništva jer su borbe dolazili pratiti i gledatelji iz okolice. Pula je propašću Zapadnorimskoga Carstva neko vrijeme bila pod vlašću Zapadnih i Istočnih Gota. Potom je ušla u sastav Bizantskoga Carstva kao dio

Ravenskoga egzarhata, a potom 788. u sastav Franačkoga Carstva. Do 13. st. bila je slobodna komuna, ali i u više navrata u sastavu Mletačke Republike. U 13. i 14. st. nekoliko je puta poharana epidemijama kuge pa se broj stanovnika znatno smanjio. U 18. st. bila je zapuštena i u ruševinama te je imala jedva 1000 stanovnika. Nakon nekoliko promjena vlasti početkom 19. st., 1813. nastupilo je stabilno razdoblje austrijske vlasti, koje je trajalo do 1918. i kraja I. svjetskog rata. Započela je modernizacija koja se očitovala u izradi prvog katastra, gradnji cesta, uređenju izvora vode, brizi o spomenicima i sl. Pravi je razvitak započeo 1856. gradnjom brodogradilišta (Arsenala), čime je Pula postala glavna luka habsburške, a od 1867. austrougarske mornarice. Izgrađene su velike vojarne i brojne javne zgrade, a grad je željezničkom prugom povezan s Divačom, Ljubljanom i Bečom. Broj je stanovnika bio u porastu pa je do 1910. Pula dostigla broj stanovnika koji i danas ima.

Suvremeni je razvitak započeo kada je Pula postala glavna luka habsburške mornarice i tada su izgrađene vojarne i brojne javne zgrade

---

Nakon I. svjetskoga rata Pula je Rapaljskim ugovorom 1920. pripala Italiji, a dolaskom fašista na vlast 1926. bile su zatvorene sve hrvatske kulturne institucije pa su se mnogi intelektualci iselili. Iako je bila istarsko središte, stagnirala je zbog pomanjkanja gospodarskog i demografskog razvoja. Nakon pada fašizma 1943. grad su zaposjele njemačke postrojbe koje su saveznici u nekoliko navrata bombardirali te je razoreno i nekoliko vrijednih spomenika. Grad su partizanske postrojbe oslobodile 1945., a ondašnje su jugoslavenske vlasti 1947. grad preuzele od savezničke uprave. To je bio povod za masovan odlazak pulskih Talijana i Hrvata pa se stanovništvo gotovo prepolovilo. Ubrzo se industrijalizacijom i urbanizacijom,

ali i stvaranjem jakoga garnizona JNA, broj stanovnika gotovo udvostručio te je 1980. dostigao 50.000. Prema popisu iz 2011. iznosi gotovo 59.286 stanovnika [4 - 6].

Značajke antičkog grada

Pula se nalazi u jugozapadnom dijelu istarskoga poluotoka, na obali dobro zaštićenoga zaljeva. U središtu grada uzdiže se stožasti ovalni brežuljak zvan Kaštel prema nekadašnjoj srednjovjekovnoj utvrdi na njezinom vrhu, na čijim se padinama nalazi povijesna Pula (današnji Stari grad). Svojom površinom unutar antičkih i srednjovjekovnih bedema od čak 20,15 hektara, od čega je na neizgrađene padine brežuljka u srednjem vijeku otpadalo čak 10,74 hektara, Pula je nakon Zadra i Zagreba bila treći po veličini srednjovjekovni grad na hrvatskom prostoru. Isprva je s tri strane bila opasana morem, no s vremenom je južna uvala nasipana te se danas na njezinom mjestu nalazi Flaciusiova ulica i dio kompleksa brodogradilišta *Uljanik*.

Budući da se Pula nalazi na položaju s kojega se lako mogao nadzirati plovni put uz istočnu obalu Jadrana, a samim time drevna komunikacija (Jantarski put), koja je preko naše istočne obale Jadrana povezivala zemlje Levanta sa središnjim dijelovima Europe, ne čudi što je taj povoljan prometni, strateški i lako branjivi položaj bio prepoznat još u prapovijesno doba, kada su najstariji poznati stanovnici pulskoga kraja Histri izgradili prvo utvrđeno naselje (gradinu ili kaštelijer) – od kojeg se održao tek manji fragment obrambenoga zida na obodu uzvisine brežuljka Kaštel, južno od današnje tvrđave. Gradinu je 1909.-1911. istražio već spominjani arheolog i konzervator Anton Gnirs zajedno s ostacima dviju privatnih kuća na prstenastom putu prema današnjoj tvrđavi [7]. Premda se na temelju skromnih ostataka i prema izohipsama može naslutiti njezin oblik kao poligonalne utvrde, austrijski povjesničar i arheolog Pietro Kandler (1804.- 1872.) rekonstruirao ju je 1876. kao utvrdu izduženoga oval-

nog tlocrta branjenu s južne i istočne strane vanjskim bedemom također ovalnoga tlocrta s četiri kule [8]. Tu su rekonstrukciju preuzeli brojni autori, ali ju je arhitektica Marija Obad-Vučina hrabro nadopunila s još dva obrambena pojasa, pretpostavivši prapovijesnu Pulu kao gradinsko naselje u tri koncentrične razine [9].

Detalj interijera Arene

Pula je Rimljanima bila vrlo pogodna za smještaj vojske i pratećih sadržaja jer je imala dobro sidrište, pitku vodu, bolnicu, skladišta hrane, kovačnice i staje, a bila je i lako dostupna

Danas se ipak ne može ničim dokazati je li prapovijesna Pula doista bila opasana s tri prstena obrambenih bedema, no sigurno je da su je Rimljani za rata s Histrima krajem 3. ili početkom 2. st. pr. Kr. osvojili. Premda se u literaturi osnutak rimskoga utvrđenog naselja na mjestu prapovijesne gradine smješta u 1. st. pr. Kr., kada je i osnovana kolonija, čini se vjerojatnijim da se to dogodilo nakon Drugoga histarskog rata 178.-177. pr. Kr., kada su Rimljani pokorili Histre i osvojili cijelu Istru. Pula im je naima bila vrlo pogodna za smještaj vojske i svih pratećih sadržaja, a imala je dobro

sidrište, pitke vode, bolnicu, skladišta hrane, kovačnice, staje i sl. Uostalom bilo im je nužno snažno, dovoljno veliko i lako dostupno utvrđenje usred neprijateljskoga teritorija.

Položaj je prapovijesne Pule na vrhu istarskoga poluotoka gotovo u cijelosti zadovoljavao sve uvjete izuzev veličine. Stoga se može pretpostaviti da su Rimljani nakon osvajanja Istre za potrebe svojih legija podigli oko podnožja brežuljka Kaštela novi potez zidina s opsegom od približno 1600 m. Premda nema sumnje da se u to najstarije rimsko utvrđeno naselje ulazilo kroz nekoliko vrata, tek su jedna pronađena u nedavnim arheološkim istraživanjima ispred Slavoluka Sergijevaca na Trgu Portarata. S obzirom na to da prvotna ulica, što je vodila u grad, nije pratila današnji smjer komunikacije od Slavoluka do Foruma, već je vodila uzbrdo po južnim padinama brežuljka, može se naslutiti da se najstarije rimsko pulsko utvrđeno naselje krajem 2. st. pr. Kr. moglo sastojati od osuvremenjene histarske gradine na vrhu brežuljka i velikoga vanjskoga obrambenog pojasa [10].

U takvom je obliku Pula dočekala osnivanje kolonije rimskih legionara u četrdesetim godinama pr. Kr. Vjerojatno su već tada njezine utvrde osuvremenjene dogradnjom polukružnih i četvrtastih kula. No do prave transformacije Pule i njezinih bedema došlo je tek za dugog razdoblja mira (tzv. *Pax Romana*) od Augustove vladavine (27. pr. Kr. do 14.) pa do kraja 2. st., kada je Pula od garnizonskog grada rimskih veterana pretvorena u rezidencijalno središte. U tom je razdoblju izgrađen novi obrambeni zid prema luci, tridesetak metara sjevernije od starijeg, čime se negdašnji slobodni priobalni lučki pojas našao u sastavu utvrđenog grada. U ravnici između novoga zida i padina brežuljka podignute su nove gradske četvrti, međusobno povezane novom uličnom mrežom koja je slijedila gradinski raspored koncentričnih ulica oko brežuljka te gornje i donje dijelove grada povezivala zrakastim usponima, koji su se od oboda penjali prema vrhu.

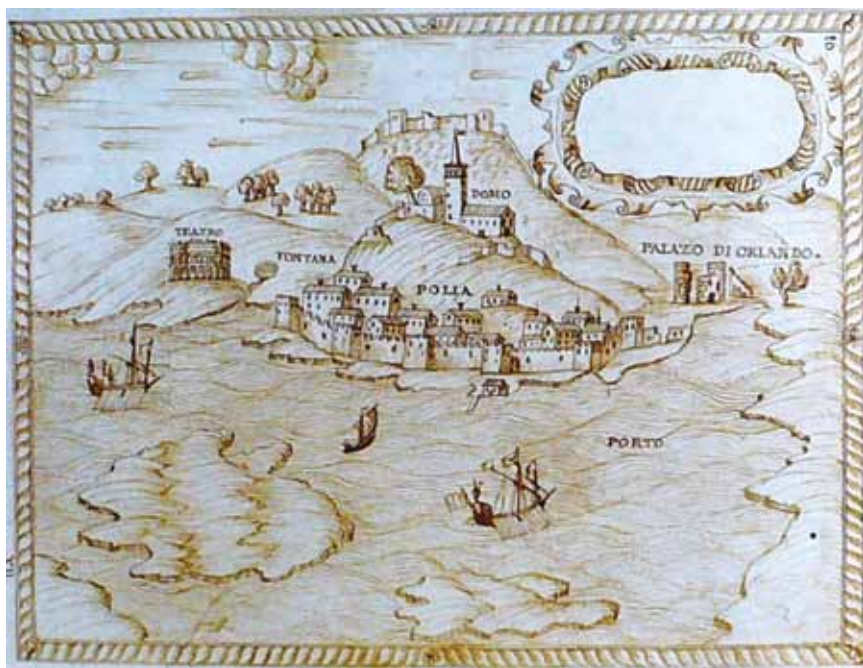

Dvojna gradska vrata u Puli

Okosnicu su nove ulične mreže činile, kao i u svim rimskim gradovima, glavne ulice *cardo* i *decumanus*, na sjecištu kojih je izgrađen glavni gradski trg Forum koji je s tri strane okružen trijemom i javnim građevinama uprave, trgovine i sudstva, dok ga je sa sjeverne strane zatvarao kapitolij s tri hrama, od kojih se u cijelosti sačuvao Augustov hram izgrađen između 2. i 14. godine. Na istočnim je padinama brežuljka izgrađeno malo kazalište te veliko izvan gradskih bedema, na sjevernim padinama brda Zaro.

Od negdašnjih pet gradskih vrata s kopnene i sedam s morske strane, potpuno su očuvana Herkulova i Dvojna vrata, a u ostacima vrata za luku i Zlatna vrata

Izvan gradskih bedema na zapadnim padinama brda Kaštanjer izgrađen je veliki rimski amfiteatar, a obnovljeni su i gradski bedemi s ulaznim vratima. Od negdašnjih pet gradskih vrata s kopnene i sedam s morske strane, potpuno su očuvana Herkulova iz 1. st. pr. Kr. i Dvojna vrata iz 2. st., a u arheološkom

Pula na crtežu Angela degli Oddija 1584.

stadiju lučka vrata u sjevernom dijelu grada te Zlatna vrata u jugoistočnom dijelu. Ta najljepša i najveća vrata antičke Pule izgrađena su na mjestu starijih vrata kao manja utvrda. Sastojala su se od obrambenog dvorišta omeđenog Slavulukom Sergijevaca s unutrašnje strane te novim pročeljem s vanjske, otvorenim s jednim širim i dva uža prolaza i zaštićena s dvije okrugle kule.

Habsburške su vlasti 1826. srušile utvrde ispred Zlatnih vrata pa danas njihov izgled poznajemo tek sa starih akvarela. Bedemi iz Augustova doba očuvali su se sve do kasne antike kada su pod pritiskom barbarskih naroda osuvremenjeni dogradnjom vanjskog poteza zidina. Prema Branku Marušiću to se dogodilo najkasnije 453. nakon što su Huni pod vodstvom Atila razorili Akvileju i prodrli u Italiju. Taj mlađi kasnoantički bedem visinom je bio niži, a prostor između njega i starijeg zida ispunjen šutom ne bi li se dobila veća čvrstina obrambene linije prema kopnu [4].

Poput svih drugih sličnih bedema (Bribir, Asserija...) i u Puli su izgrađeni od materijala dobivenog razgradnjom antičkih građevina i nadgrobnih spomenika [9]. No za razliku od mnogih utvrde-

nih gradova koji su stradali ili napušteni tijekom seobe naroda, pulska je u cijelosti ispunio svoju svrhu. Zahvaljujući njihovoj čvrstoći, ali i zaštiti bizantske mornarice, za ranoga srednjeg vijeka nastavio se nesmetani gospodarski razvoj Pule kao važnoga trgovačkoga, obrtničkoga i crkvenog središta tog dijela Jadrana. U sjevernom je dijelu grada niknulo biskupsko središte s dvije

crkve, biskupskim dvorom i krstionicom na mjestu crkve iz 4. st., a u južnom dijelu grada velebna crkva i samostan Sv. Marije Formoze, dok je na sjevernim padinama brežuljka izgrađena crkva Vele Gospe (od 16. st. pravoslavna crkva Sv. Nikole).

Gradski bedemi u srednjem vijeku

Smjer pružanja antičkih bedema u cijelosti je zadržala srednjovjekovna pulska komuna koja ih je i nadogradila te dodatno učvrstila novim kulama. Srednjovjekovna je Pula bila opasana snažnim bedemima u 12. i 13. st. kada su postali stalnim sadržajem mletačkih prijetnji i ucjena.

Svaki je pokušaj oslobođenja Pule od mletačke vlasti završavao sve težim odredbama mirovnih ugovora, što je za posljednju imalo djelomično ili potpuno rušenje pulskih morskih bedema. Tako je već 1193. bio srušen dio bedema nakon što su Mlečani zauzeli i opljačkali grad zbog pobune, dok su nakon sloma pobune iz 1243. Puljani sami i o svom trošku morali u cijelosti ukloniti morske bedeme i ne obnavljati ih bez izričite dozvole mletačkoga dužda.

Pula je bila bez čvrste obrane s mora sve do 1299. kada su zbog geneveške opa-

snosti bedemi obnovljeni uz mletačku dozvolu. Unatoč tome bili su preslabi da bi spasili grad koji su Genovežani 1379. zauzeli i temeljito opljačkali, a sljedeće godine ponovno osvojili i zapalili. Stoga ne čudi što su Mlečani 1401. uvažili molbu Puljana da općina o svom trošku na godinu obnovi i izgradi do 100 hvati gradskih zidina. Tako se Pula početkom 15. st. ponovno našla čvrsto opasana bedemima.

Ipak za razliku od antičkih i kasnoantičkih vremena kada je Pula bila jedan od najbogatijih i najrazvijenijih gradova istočne obale Jadrana, o čemu svjedoče ostaci brojnih komunalnih građevina i prostranih kasnoantičkih crkava, brojne su pljačke i uništavanja grada u 13. i 14. st. doveli do urbane degradacije, a istodobno su epidemije malarije i kuge, potom i česti uskočki napadi u 16. i 17. st. desetkovali gradsko stanovništvo. Stoga i ne čudi što su tada veliki dijelovi utvrđene gradske površine bili napuštene, a život sveden na uski pojas uz luku na potezu od katedrale do negdašnjeg Foruma te do približno Zlatnih vrata. Premda su Mlečani pokušali revitalizirati Pulu naseljavajući je novim stanovništvom izbjeglim pred Osmanlijama iz Dalmacije, Albanije i Grčke, nisu uspjeli zaustaviti propadanje grada.

Slavoluk Sergijevaca na crtežu Louisa-Françoisa Cassasa iz 1782.

Pljačke i epidemije te česti uskočki napadi desetkovali su stanovništvo pa je život sveden na uski pojas od katedrale do negdašnjeg Foruma

U takvim je prilikama golemi gradski obrambeni sustav bio slabo održavan, što je dovelo do njegovoga naglog propadanja. Prema zapisu biskupa Tomasinija iz 17. st., Pula je u to vrijeme bila maleni polusrušeni gradić okružen slabim zidinama, s lošim zrakom zbog malaričnih baruština i lokava u pojedinim dijelovima grada ili u blizini te s jedva 300 stanovni-

Gradske zidine na crtežu Louisa-Françoisa Cassasa iz 1782.

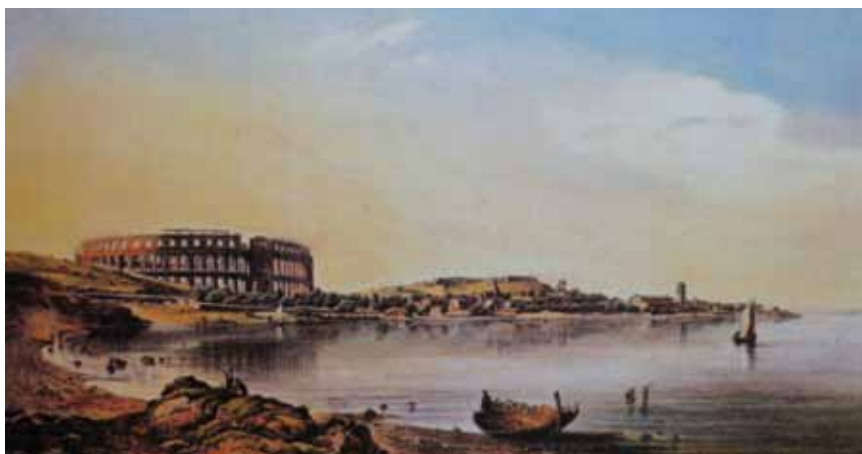
ka. Zahvaljujući nemogućnosti onodobnih Puljana da održavaju svoje bedeme, cijeli je njihov potez uz istočnu i jugoistočnu padinu brežuljka, od negdašnjih Zlatnih do Dvojnih vrata, u dužini od približno 350 m, bio zatrpan velikim slojem građevnog materijala. To je bedeme ipak spasilo od devastacije u 19. st., kada su najprije Francuzi (1803.-1814.) srušili morske bedeme, a ostalo 1856. dokrajčio nadvojvoda Ferdinand Maksimilijan [11, 12]. Premda su još austrijski arheolozi krajem 19. i početkom 20. st. započeli s istraživanjima i konzervacijom preostalih bedema uz istočnu i jugoistočnu padinu brežuljka, nju su u cijelosti proveli talijanski arheolozi u tridesetim godina prošlog stoljeća. Osim fragmenta bedema, uspomenu na izgled u srednjem i novom vijeku sačuvala su brojne povijesne grafike i crteži Pule, nastali tijekom 18. i 19. st. Među njima posebno se ističu akvareli Louis-François Cassasa iz 1782. koji prikazuju Pulu s mora i kopna. Na jednom od njih, koji prikazuje vedutu s gradskim zidinama i amfiteatrom, jasno se razlikuju donji antički od gornjih srednjovjekovnih dijelova bedema [13].

Sudbina gradskog kaštela

Osim gradskih bedema, Pula je tijekom cijeloga srednjega i novog vijeka sve do 1630. bila branjena i gradskim kaštelom (plemičkim gradom), po kojemu je najmoćnija pulska srednjovjekovna obitelj Sergijevci nosila plemićki pridjevak Castropola ili Castro Pola (gospoda pulske utvrde – de castro Pola). Kaštel je na ostacima histarske gradine i ranorimske utvrde izgradio akvilejski patrijarh Gregorije 1252. kao simbol obnove vlasti nad Pulom nakon mletačke devastacije. Osim što je obnovio obrambene zidine, izgradio je i visoku branič-kulu. U vlasti je njegovih nasljednika pulski plemićki grad bio do 1294. kada su ga prepustili svojim vazalima Sergijevcima. Oni su u njemu imali glavno obiteljsko sjedište sve do 1331., kada su ga uz vojničku pomoć Fridrika III. Frankopana osvojili nositelji promletačke struje gradske uprave koji su, u strahu od povratka Sergijevaca u Pulu, 1335. kaštel srušili do temelja [12].

Tlocrt pulskog kaštela na crtežu Vincenza Coronellija iz 1688.

Pulska uvala na crtežu Augusta Tischbeina iz 1842.

Mletačka Republika za rata protiv cara Sigismunda Luksemburškog dopustila je 1411. Puli obnovu kaštela. Izgled se odnosno tlocrt kaštela sačuvao jedino na veduti na Coronellijevom izolaru jadransko-jonske obale iz 1688. [14]. Premda je u vrijeme nastanka crteža na pulskom brežuljku već gotovo pola stojeća stajala barokna bastionska tvrđava, nema sumnje da je Coronelli tlocrt staroga pulskog kaštela preuzeo s nekoga starijeg predloška i da se prikazani tlocrt može prihvatiti kao stvarno stanje njegova izgleda prije gradnje nove tvrđave.

Na njemu je kaštel prikazan kao utvrda blagoga ovalnog tlocrta u središtu

grada, dakle na vrhu brežuljka, koja je s južne i istočne strane branjena s četiri kule. Premda je gradnja nove bastionske tvrđave na vrhu brežuljka uklonila većinu tragova starijih razvojnih faza, čini se da je njezin tlocrt ipak dijelom sačuvan na katastarskom planu Pule iz 1855. godine. Na njemu se jasno vidi linija koja omeđuje parcelu na vrhu brežuljka, u središtu koje je sadašnja tvrđava. S obzirom na to da linija poligonalno omeđuje vrh brežuljka i da se južna stranica poklapa s pronađenim ostacima histarske gradine i snažnim srednjovjekovnim bedemima na zapadnoj strani, te da je tlocrt vrlo sličan pulskom kaštelu na Coronellijevu prikazu, vrlo je izgledno da se granica te čestice poklapa s tlocrtom negdašnjih srednjovjekovnih bedema odnosno

rimske utvrde i starije histarske gradine. Budući da je obris utvrde na planu iz 1855. još uvijek prepoznatljiv u sadašnjoj topografskoj situaciji, čini se da je Kandler uspješno rekonstruirao tlocrt srednjovjekovne, ali ne antičke utvrde u središtu pulskoga Starog grada.

Nakon što su pulske utvrde bile preslabe za obranu grada od uskoka koji su ga 1608. temeljito opljačkali, ali i za zaštitu važne strateške točke za plovidbu Jadranom, započela je 1630. prema nacrtima francuskoga vojnog inženjera Antoina de Villea gradnja moderne barokne bastionske tvrđave na mjestu srednjovjekovnog kaštela.

Gradnja je suvremene barokne bastionske utvrde na mjestu srednjovjekovnog kaštela započela 1630. prema nacrtima francuskoga vojnog inženjera Antoinea de Villea

Do 1633. bila je dovršena pravokutna utvrda s kraćim kurtinama i četiri peterokutna ugaona bastiona, unutar koje su podignute nastambe za posadu, oružarnice, providurov stan i zdenac. Građena je od materijala iz ruševina maloga rimskog kazališta te srednjovjekovnog kaštela. Isprva se u nju ulazilo kroz vrata na južnoj kurtini, no 1703. izgrađena su nova na zapadnoj strani. Od četiri zamišljena revealina nije bio sagrađen ni jedan. Tek je 1861. ispred sjeverne kurtine dograđen vodospremnik u obliku slova V, čija je krovna konstrukcija odnosno terasa mogla biti upotrijebljena za smještaj topova.

Detalj Kaštela na mjestu negdašnje histarske utvrde

Danas se u tvrđavi nalazi Povijesni muzej Istre, a hodnici su turistička atrakcija. Gotovo su istovjetnu utvrdu Mlečani

ske monarhije te je željeznicom 1867. povezali s Bečom. Novi je obrambeni sustav, danas poznat pod imenom *Pomorska tvrđava Pula*, građen od 1813. do 1918. Od ukupno 56 obrambenih kompleksa i građevina toga glomaznoga obrambenog sustava, na području se Pule nalazi 31 građevina i kompleks (17 utvrda, 8 topničkih bitnica, zidine arsena, obrambena stražarnica, barutana, laboratorij topništva, skladište hrane i vodocrpilište), na Brijunskim otocima 10 građevina i kompleksa (3 utvrde i 7 topničkih bitnica), u današnjoj općini Bale 6 građevina i kompleksa (3 utvrde, 2 topničke bitnice i 1 obrambena vojarna) te 9 građevina i kompleksa na području grada Vodnjana te općina Ližnjan i Medulin [16].

Jedna od najpoznatijih i najbolje očuvanih tvrđava vanjskoga sustava obrane pulske luke jest utvrda *Verudela* koja je smatrana vrhuncem europskoga fortifikacijskog graditeljstva 19. st. *Verudela* je obalna utvrda koja je branila Pulu od neprijatelja s mora. Smještena je na 31 m n.v., a građena je i opremljena u razdoblju od 1881. do 1886. tradicionalnom tehnikom s kamenim blokovima. Svodovi su građeni od opeke i armiranog betona, a rov je utvrde izdubljen u živoj stijeni. U isto je vrijeme građena i

Pula na crtežu Augusta Tischbeina iz 1842.

Kada je 1814. Pula pripala Habsburškoj Monarhiji, nazvana je *Hafen Kastell* (Lučki kaštel) i temeljito pregrađena 1840., o čemu svjedoči natpis nad današnjim ulazom. Sadašnji izgled dobila je 1876. kada je u njoj izgrađen drugi vodospremnik da bi uoči izbijanja I. svjetskoga rata podno nje bio izgrađen podzemni sustav tunela za sklanjanje stanovništva, posade, materijala i streljiva, ali i kao zatvor za ratne zarobljenike.

htjeli izgraditi na obližnjem otočiću Sv. Andrija, no odustali su zbog pomanjkanja novca [14, 15].

Utvrdne glavne habsburške ratne luke

Novo je razdoblje u tisućljetnoj povijesti Pule nastupilo početkom 19. st. kada su je habsburški vojni stratezi odlučili pretvoriti u glavnu ratnu luku Podunav-

obližnja baterija *San Giovanni*, s kojom je utvrda *Verudela* činila jedinstven obrambeni sklop. U sklopu revitalizacije 2002. utvrda je *Verudela* imenovana kulturnim dobrom od posebnoga stručnog povjerenstva, a krajem 2008. upisana u Registar zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske. Danas je u njoj smješten pulski Akvarij.

Među pulskim se utvrdama položajem i neobičnim oblikom posebno ističe utvrda odnosno for *Sveti Juraj* (*San Giorgio*) na Monte Giru, nedaleko od pulskoga groblja, iz druge polovice 19. st. Nevelika je to utvrda kružnog tlocrta s promjerom od 35 m izgrađena od opeke i armiranog betona te obložena fino klesanim kvadrirama. U utvrdi je manje

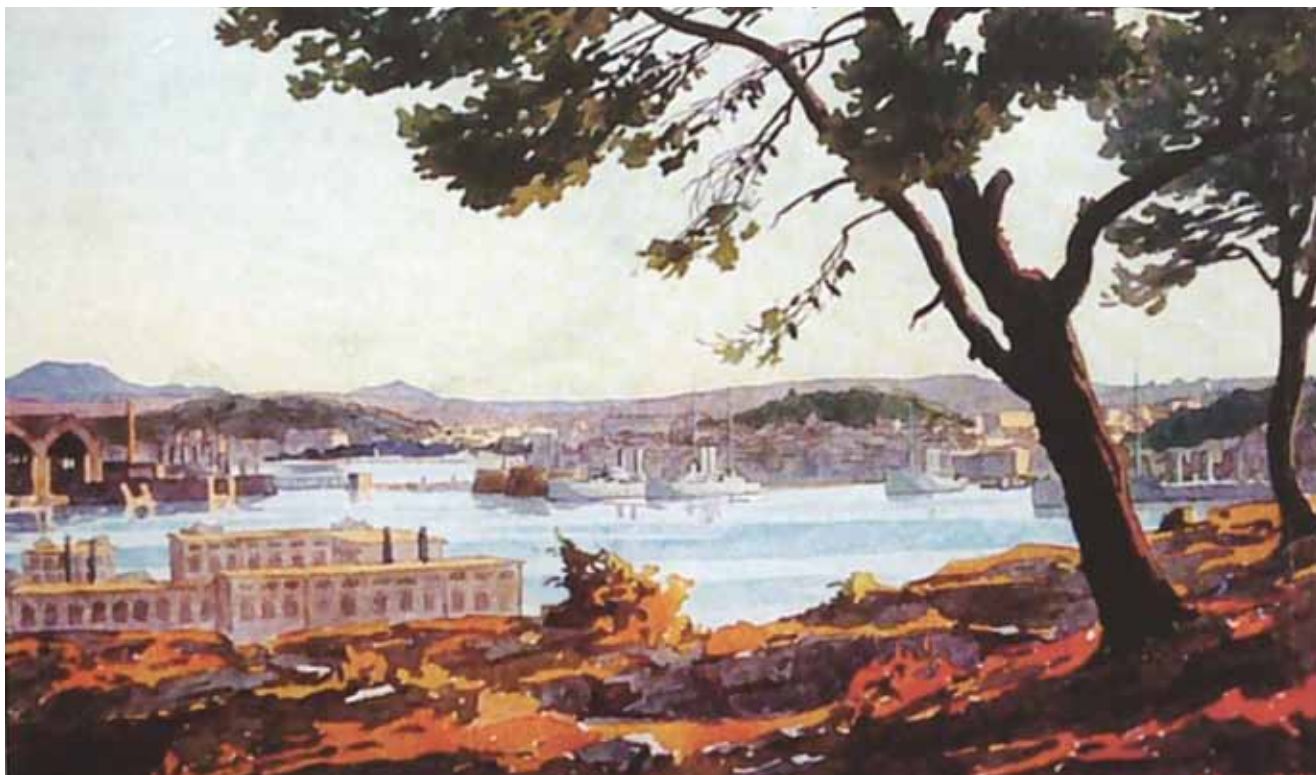
okruglo dvorište s cisternom, dok je ulaz zaštićen niskim obrambenim zidom izduženoga zvjezdolikog tlocrta. Sve do 2007. utvrda je stajala neiskorištena, a zatim ju je Grad Pula dao na korištenje Hrvatskom restauratorskom zavodu za konzervatorsko-restauratorsku djelatnost.

Podizanje golemoga obrambenog sustava i odluka o pretvaranju pulskog zaljeva u glavnu ratnu luku Habsburške Monarhije s ratnim brodogradilištem (*K. u K. Kriegsmarine See-Arsenal*, danas *Uljanik*) između 1848. i 1853. bio je ključan trenutak u obnovi Pule.

Dok je Pula još početkom 19. st. opisivana kao gradić s jedva 900 stanovnika, s mnogim napuštenim kućama, s kamenjem i žbukom što priječi prolaz ulicama, grad je uskoro postao stjecištem tehničke i vojne inteligencije te radništva iz svih dijelova Monarhije. U javnoj su uporabi bili njemački, talijanski i hrvatski jezik, ali su se u gradskoj svakodnevi rabili i mađarski, slovenski, češki i slovački te ostali jezici iz svih krajeva Carstva. Od 1857., kad je imala 3628 stanovnika, do 1910. Pula je narasla na

Utvrda *Verudela* u kojoj je smješten akvarij

Crtež nepoznatog autora austrijske mornarice u pulskoj luci

Današnje brodogradilište *Uljanik*

čak 59.498 (od čega je gotovo 23.000 otpadalo na nehrvatsko i netalijansko stanovništvo) pa se naglo proširila na područje oko Staroga grada, gdje su bile podignute mnoge vojne, javne i crkvene građevine.

Pula je početkom 20. st. imala 60.000 stanovnika, službeni su jezici bili njemački, talijanski i hrvatski jezik, a svakodnevno su se čuli mađarski, slovenski, češki i slovački

Naglo je urbanističko širenje Pule započelo stihijski uz stare komunikacije, da bi postupno u drugoj polovici 19. st., nakon niza urbanističkih planova preraslo u planiranu izgradnju. Prvo je širenje Pule izvan povijesne jezgre započelo oko 1860., drugo nakon 1869., a treće krajem 19. st. Osim gradnje novih gradskih četvrti, najviše je promjena doživjela gradska jezgra i to na strani okrenutoj moru. Srušene su stare antičke i srednjovjekovne zidine na obali, a na njihovu su mjestu podignute nove hi-

storicističke dvokatnice. Od niza civilnih zgrada na obali izdvajaju se Wassermannova dvokatnica s kavanom *Miramar* u prizemlju i do nje skladno historicističko zdanje s istaknutom terasom u središnjoj osi prvog kata. Na rubu povijesne jezgre prema luci izgrađen je niz monumentalnih historicističkih zdanja, od kojih se izdvaja neorenesansna palača nadvojvode Karla Stjepana, a sučelice njoj *Marine Casino* [17].

Mnogo se gradilo i na drugoj strani gradske jezgre. Zasijećanjem zapadnih obronaka brežuljka Zaro i dijela sjevernih padina nad Valkanama te zasipavanjem pličina razvedenog zaljeva sve do otoka Sv. Petra (od 1862. prevlakom spojen s kopnom) pripremljen je teren za gradnju Arsenala čija je izvedba prepuštena inženjeru Karlu Möeringu (1852.-1854.) koji je cijeli kompleks opasao golemim obrambenim zidom (1795 m) s tornjevima i puškarnicama na uglovima. U nastavku je radova na gradnji pulskog arsenala 1880. postavljen željezni most između obale i otoka Ulika koji je razdvojio ratnu od trgovačke i putničke luke novim molom *Elizabeth* (1904.).

Južni je dio grada postupno dobio karakter rezidencijalne četvrti, osobito na Verudi na kojoj je u drugoj polovici 19. st. niknulo pedesetak luksuznih vila čiji se broj potom vrlo brzo udvostručio. Istodobno su srušene stare kuće i zidine oko Zlatnih vrata i Slavoluka Sergijevaca, čime je otvoren novi prostor i dobivena promenada, a na brojnim su lokacijama posađeni drvoredi. Kraj Austro-Ugarske Monarhije Pula je dočekala kao visoko urbaniziran gradić građen u duhu srednjoeuropskoga i mediteranskoga kulturnog kruga.

Ulazak u sastav poslijeratne Jugoslavije uzrokovao je masovni odlazak pulskih Talijana pa je 1948. u gradu živjelo samo 20.812 stanovnika

Nakon talijanske okupacije Pule 1918. gotovo je cjelokupno nehrvatsko i netalijansko stanovništvo napustilo grad, a za Rapallskog ugovora (12. studenoga 1920.) kojim je Pula pripala Kraljevini Italiji, demografski je osiromašeni grad

Pogled na Pulu s Kaštela

poprimio izrazito talijanski karakter. Od negdašnjih 60.000 stanovnika, koliko je popisano 1910., Pula tada broji tek 40.000 stanovnika. Pokušaj fašističkih vlasti da vrate negdašnji sjaj useljavanjem novih stanovnika s prostora Italije nije urodio plodom, tako da je 1931. Pula imala ukupno 44.219. stanovnika. Nakon kapitulacije Italije 1943., Pulu

je okupirala njemačka vojska i pretvorila je u snažno uporište, zbog čega su Saveznici izveli čak 23 zračna napada i razorili grad. Iako su partizani 5. svibnja 1945. oslobodili Pulu, već su je 9. lipnja iste godine morali predati savezničkoj vojnoj upravi. U njihovim je rukama bila do 15. rujna 1947. kada su je preuzele ondašnje hrvatske i jugoslavenske vla-

sti na temelju odluke Pariškoga mirovnog ugovora (10. veljače 1947.). Ulazak u sastav poslijeratne Hrvatske i Jugoslavije dovelo je također do masovnog odlaska pulskih Talijana pa je prema popisu stanovništva 1948. u gradu živjelo samo 20.812 stanovnika. Doba obnove, industrijalizacije i urbanizacije te stvaranja regrutnoga središta Ratne mornarice JNA demografski je oživjelo Pulu koja je prema popisu iz 1981. dosegla broj od 56.153 stanovnika. Sličan ih broj ima i danas [18].

Pula snimljen iz zraka

Zaključne napomene

Danas je grad Pula gospodarsko, prometno, turističko, kulturno i sveučilišno istarsko i hrvatsko središte za koje je teško još bilo što dodati, posebno o neobičnoj sudbini punoj uzleta i padova. Većina je spomenika graditeljske baštine spomenuta iako možda i nedovoljno opisana jer je takvih građevina zaista mnogo iako ih je dosta srušeno u naglom širenju grada kada je pretvaran u glavnu austrijsku ratnu luku i u ratnim stradanjima u II. svjetskom ratu. To i ne

Bista Agripine Mlađe iz Arheološkog muzeja u Puli

čudi jer je Pula u mnogim razdobljima svoje burne povijesti bila na važnom strateškom položaju i kontrolirala glavne pomorske veze između zapadnog i istočnog Sredozemlja.

Pula su od najstarijih vremena posjećivali brojni uglednici. Štoviše vjeruje se da iz nje potječe Cenida, oslobođena robinja Antonije (majke cara Klaudija), koja je navodno bila u ljubavnoj vezi s carem Vespazijanom (9.-79.), prvim iz flavijevske dinastije. Navodno je upravo ona zaslužna što je na Monte Zaru izgrađeno Veliko kazalište i što je amfiteatar odnosno Arena dobila sadašnji izgled. U Puli je živio i jedan rimski car Krisp, sin cara Konstantina Velikog koji je u njoj 326. i ubijen. Pouzdano se zna da je početkom 14. st. u Puli boravio i slavni Dante, čak je nekoliko stihova u *Paklu* posvetio Velikom južnom groblju

na Campus Martiusu (Marsovu polju). Zna se, također, da je u Puli u 18. st. kratkotrajno boravio i slavni pustolov Casanova.

Dojmljiva je i lista slavnih ličnosti koji su u Puli rođeni ili u njoj duže boravili. Među njima su poznati znanstvenici, poput Roberta Kocha (1843.-1910.), liječnika i bakteriologa koji je djelovao na obližnjim Brijunskim otocima, ali i austrijskog astronoma Johanna Palisa (1848.-1925.), voditelja Mornaričke zvjezdarnice u Puli koji je otkrio tridesetak asteroida. U Puli su živjeli i djelovali i mnogi vojskovođe, poput hrvatskog admirala Maximiliana Njegovana (1858.-1930.), zapovjedni-

ka austro-ugarske ratne mornarice u I. svjetskom ratu, ali i njegova nasljednika admirala Miklósa Horthyja (1868.-1957.), posljednjeg zapovjednika austro-ugarske flote, a poslije i mađarskog regenta. Od austrijskih pomorskih časnika svakako valja spomenuti i Georga Rittera von Trappa (1880.-1947.) prema čijem je životu snimljen film *Moje pjesme, moji snovi*. U Puli su rođeni ili živjeli i mnogi slavni umjetnici, poput talijanskog kantautora Sergia Endruga (1933.-2005.), slikara Antuna Motike (1902.-1992.), filmske glumice Alide Valli (1921.-2006.) te skladatelja i muzikologa Slavka Zlatića (1910.-1993.). U Puli su živjeli i mnogi poznati sportaši, od kojih čak dva negdašnja svjetska boksačka prvaka u poluteškoj kategoriji – Mate Parlov (1948.-2008.), ujedno i olimpijski pobjednik, te Stipe Drviš (1973.). U Puli je rođen i sluga

Božji Egidije Bulešić (1905.-1929.), mornar i brodski tehnički crtač koji je u postupku proglašenja za sveca, a nadaleko je bio poznat po humanitarnom radu.

Ipak smo za kraj izdvojili nekoliko iznimnih ličnosti iz raznoraznih razdoblja koji su s Pulom povezani različitim vezama. Prema legendi i pronađenim kipovima u Puli je živjela Agripina Mlađa (16-59), žena cara Klaudija i majka cara Nerona, posljednjeg rimskog vladara iz julijevsko-klaudijevske dinastije. Agripina je imala je izniman utjecaj na Klaudija, a Neron je bio njezin sin iz prajasnijeg braka. Došao je na vlast nakon što je Agripina otrovala svog supruga. Neronovo se ime povezuje s velikim rimskim požarom, brojnim ratovima, rastrošnošću i okrutnošću. Između ostalih dao je ubiti vlastitog brata, ali i majku, a na kraju je počinio i samoubojstvo.

U Puli je rođen i veliki istarski skladatelj Antonio Smareglia (1854.-1929.) čije su se opere izvodile u Milanu, Parizu, New Yorku, Dresdenu, Trstu, Veneciji, Beču, Pragu, Torinu, Rimu... Izvodile su se dakako i u hrvatskim kazalištima (Rijeka, Pula, Zagreb, Rovinj, Umag...). Autor je brojnih opera, poput *Sigetskog vazala*, *Flamanskih slikara* i *Bezdana*, a nesumnjivo su najpoznatije *Istarska svadba* (inspirirana pričom iz okolice Vodnjana) i inovativna *Oceana* koja je 1903. imala praizvedbu u milanskoj *Scali* pod ravnanjem Artura Toscaninija. Valja svakako istaknuti da je u Puli 1904. i 1905. živio i slavni irski pisac James Joyce (1882.-1941.) koji je podučavao engleski jezik uglavnom austrougarske mornaričke časnike iz brodogradilišta u školi *Berlitz*. Joyceu je danas pokraj slavoluka Sergijevaca i ispred zgrade u kojoj je radio postavljen i kip. Pisac je inače htio raditi u Trstu, a kad se to izjalovilo stigao je u Pulu s djevojkom i budućom suprugom. Sudeći po pismima koje je pisao bratu, ni on ni djevojka nisu Pulom bili oduševljeni, uostalom brzo su je i napustili. Ipak za jednogodišnjeg je boravka napisao dio jedne od najpoznatijih svojih knjiga – zbirku pripovjedaka *Dublinci*.

IZVORI

- [1] Girardi Jurkić, V.: *Neobična sudbina histarske Brevone*, Biseri Jadrana – Brijuni, Fabra press d.o.o., Zagreb, 2003., str. 6-13
- [2] Begović, V.: Schrunck, I.: *Brijuni – prošlost, graditeljstvo, kulturna baština*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
- [3] Mlakar, Š.: *Fortifikacijska arhitektura na otoku Brioni "Bizantski kastrum"*, Histria archaeologica (1976), 6.-7., str. 5-50
- [4] Marušić, B.: *Kasnoantička i bizantska Pula*, Arheološki muzej Istre, Pula, 1967.
- [5] Šonje, A.: *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1981.
- [6] Ujčić, Ž.: *Pola paleocristiana alla luce del catasto austriatico dell'anno 1820*, Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju, Split-Poreč (25. 9.-1. 10. 1994.), dio III., Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (1998), 87.-89., str. 743-758
- [7] Gnirs, A.: *Arheološki tekstovi*. Čakavski sabor, Pula, 2009.
- [8] Kandler, P.: *Notizie storiche di Pola*, Trst, 1876.
- [9] Obad-Vučina, M.: *Teze o limitaciji i orijentaciji pretpovijesne i antičke Pule, utemeljene na matematičkim i grafičkim analizama povijesnih podataka*. Histria Antiqua (2001), 7., str. 191-201
- [10] Matijašić, R.: *Pred-augustejski gradski ulaz na području Trga Portarata u Puli*. Histria Antiqua (2001), 7., str. 91-100
- [11] Matijašić, R.: Buršić-Matijašić, K.: *Antička Pula s okolicom*, Zavičajna naklada Žakan Juri, Pula, 1996.
- [12] Bertić, L.: *Obalna utvrđenja na našoj obali*, Pomorski zbornik, sv. 1, str. 223-224
- [13] Kečkemet, D.: *Louis-François Cassas i njegove slike Istre i Dalmacije*, Rad JAZU (1978), 379., str. 7-200
- [14] Benussi, B.: *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, Zavičajna naklada Žakan Juri, Pula, 2002.
- [15] Žmegač, A.: *Bastioni jadranske Hrvatske*, Školska knjiga, Zagreb, 2009.
- [16] Krizmanić, A.: *Pulska kruna. Pomorska tvrđava Pula. Fortifikacijska arhitektura austrijskog razdoblja*, Čakavski sabor, Pula, 2009.
- [17] Marković, J.: *Pula – K. u K. slika grada*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti (2006), 30., str. 215-228
- [18] Dukovski, D.: *Povijest Pule*, Istarski ogranak DHK, Pula, 2011.

FORTIFICATIONS IN PULA AND ITS SURROUNDINGS (PART II)

The main fortification to the west of Pula used to stand on the Brijuni Islands. The most impressive strengthening work was conducted on this fortification during the reign of the Byzantine Empire when it protected in unsafe times navigation between the east and west parts of the Mediterranean. Even earlier fortifications had been erected on these islands during the Venetian Republic. Pula is a very ancient town whose origins have been linked with the Greek mythology. However, it started to develop as a strong Roman fort only after the fall of the nearby Nesactium and following subjugation of the Histri tribe. The fort and the town have developed on the foundations of and under a Histrian hillfort, and many magnificent buildings were built in the town during the Roman reign. In the Middle Ages the

fortification was bounded by strong forts that suffered heavy destruction on several occasions, but the central fortification was strengthened to a much greater extent. In these times, the town was plagued by numerous devastations, but also by infectious diseases, so that the number of its residents was greatly reduced. Nevertheless, the strategic position of the town enabled in the 19th century conversion of Pula into the main Habsburg and Austro-Hungarian military port. A huge defensive system with some sixty forts and batteries was built all around Pula, and even on Brijuni Islands. Many of them are nowadays devastated and abandoned. In the twentieth century Pula went through many changes due to coming and leaving of Italian authorities, and it is today the greatest economic and cultural centre of the entire Istria.